

پژوهشی برای تبیین تعریف خبر در روزنامه نگاری

دکتر امیدعلی مسعودی^۱

چکیده

یکی از مشکلات آموزش و یادگیری خبر در روزنامه نگاری ابهام در تعریف «خبر» است. تعاریفی که بیشتر جنبه نظری داشته و در عمل به یادگیری افراد کمک نمی کند. بدون شناخت خبر، شناخت «عناصر» و «ارزش های خبری» که بیشترین مباحث را در تهیه و تنظیم خبر در بر می گیرد، اگر نگوییم ناممکن، می توانیم بگوییم دشوار و پیچیده است.

در این پژوهش محقق با استفاده از روش تحقیق کیفی و انجام مشاهده و مصاحبه با روزنامه نگاران با تجربه تعریفی جامع و مانع برای خبر تدوین نماید. نتیجه این تحقیق دستیابی به این تعریف است که: «خبر فرایند ارزش گذاری عناصر رویداد عینی است، با توجه به منافع فرستنده و نیاز مخاطب.»

واژگان کلیدی: خبر، روزنامه نگاری، تعریف خبر، ارزش های خبری، عناصر خبر

مقدمه

در شبانه روز اخبار فراوان و متعددی از رسانه های کشور به دست ما می رسد. شکل گیری این اخبار از گزارش خام و ویرایش نشده خبرنگاران تا گزینش و ویرایش دبیران خبر و سردبیران رسانه ها فرایند تولید خبر را تبیین می کند. در کتاب های خبرنگاری اغلب تعاریف خبر، نظری و غیرعملیاتی است. در این مقاله محقق کوشش می کند تا تعریفی منطقی و عملیاتی که جامع و مانع باشد، ارائه دهد.

۱- طرح مسأله و اهمیت موضوع

سالها خبرنگاری در مطبوعات تاکنون پاسخ روشنی به پرسش «خبر چیست؟» داده نشده است. دانشجویان در کلاس های درس بیشتر با توصیف های گوناگون از «پدیده خبر» آشنا می شوند، از این رو پس از پایان درس خبرنگاری، ناتوان از ایجاد رابطه یی منطقی میان عناوین درس، در ارائه تعریفی جامع و مانع برای «خبر» نیز در می مانند. آیا به راستی ارائه تعریفی منطقی از «خبر» ناممکن است؟ آیا زمان تعریف مجدد از «خبر» فرا نرسیده است؟

۲- روش تحقیق

این پژوهش مبتنی بر روش تحقیق کیفی است. ضمن مشاهده روش های گزینش خبر در تحریریه ۲ روزنامه پر شمارگان کشور، اطلاعات و کیهان، محقق در مصاحبه های نیمه ساختار یافته با ۱۵ نفر از روزنامه نگاران که حداقل ۱۰ سال سابقه کار در تحریریه خبر را دارند، به نتایج قابل قبولی در تعریف عملی خبر دست یافت.

۳- تعاریف نظری خبر

بدون شناخت خبر، شناخت «عنا صر»^۳ و «ارزش های خبری»^۴ که بیشترین مباحث را در تهیه و تنظیم خبر در بر می گیرد، اگر نگوییم ناممکن، می توانیم بگوییم دشوار و پیچیده است.

«کاظم معتمدنژاد» استاد دانشگاه علامه طباطبائی، در اهمیت شناخت اخبار می نویسد: «ماده اولیه ارتباطات اجتماعی را خبر تشکیل می دهد. بنابراین روزنامه نگاران به طور عام و خبرنگاران به طور خاص باید قبل از هر چیز خبر را بشناسند و با مفاهیم و عناصر آن آشنا گردند تا بتوانند با بیش و دانش کامل در راه خبریابی و خبرنگاری گام گذارند.» (معتمدنژاد، ۱۳۶۸: ۱۶).

در باره شکل گیری مفهوم خبر برخی آن را برگرفته از مفهوم اطلاعات می دانند: «از لحاظ لغوی واژه خبر که اکنون در فارسی به کار می رود، از عربی گرفته شده است و معادل آن در زبان هلی اروپایی [اطلاعات] می باشد که به معانی مختلف مورد استعمال قرار می گیرد.» (معتمدنژاد، ۱۳۶۸: ۱۶).

متأسفانه با همه اهمیتی که شناخت خبر و به تبع آن ارائه تعریفی مشخص از خبر دارد، در اغلب کتاب های درسی روزنامه نگاری آنچه که در این خصوص ارائه می شود، تنها توصیفی کوتاه از یک جنبه پدیده ارتباطی «خبر» است: «خبر، اعلام و بیان وقایع جالب زندگی اجتماعی و نقل عقاید و افکار عمومی است». در این تعریف به نظر می رسد بیشتر «اخبار اجتماعی» روزنامه ها مد نظر بوده است، در حالی که امروزه اعلام و بیان «وقایع علمی» جایگاه ویژه ای در مطبوعات یافته است، همچنین تعریف مشخص نمی کند که این اعلام و بیان بر اساس چه معیارهایی صورت می گیرد؟ هر چند نویسنده کوشیده است با تحلیل این تعریف، عوامل زیر را از یکدیگر مشخص کند:

۱- اعلام واقعه، ۲- نخستین بیان، ۳- واقعه عینی، ۴- جالب بودن واقعه و ۵- عمومی و اجتماعی بودن واقعه. (همان: ۱۸-۲۱) اما «عناصر خبر» و «ارزش های خبری» کاملاً مشخص نشده اند. مثلاً مشخص نشده است که آیا «فراوانی، مقدار و بزرگی» در نقل یک خبر چه جایگاهی دارد؟ و یا اینکه مثلاً بعد «مجاورت» در خبر چه نقشی را ایفا می کند و هکذا...

در کتاب روزنامه نگاری نوین که نعیم بدیعی و حسین قندی استادان دانشگاه علامه طباطبائی، منتشر کرده اند، تعاریف گوناگون زیر با در نظر گرفتن ابعاد مختلفی از خبر ارائه شده است:

«- خبر گزارشی از واقعیت است، ولی هر واقعیتی را نمی توان خبر نامید.

- خبر پیامی است که احتمال صدق و کذب در آن وجود دارد.

— خبر الزاماً گزارش رویدادهای جاری (تازه‌ها) نیست، ممکن است واقعه‌ی بی که سال‌ها قبل رخ داده، با نمایان شدن اطلاعات تازه ارزش خبری پیدا کند. (اخبار مربوط به اکتشافات باستان‌شناسی، عملیات جاسوسی و...).

— خبر، رویدادی است که قرار است اتفاق بیفتد، اما هنوز رخ نداده است. (خبر مربوط به مسافرت‌ها، ملاقات‌ها، کنفرانس‌ها و...)

— رویدادی که برای یک نفر یا گروهی «ارزش خبری» دارد، برای دیگری یا گروهی دیگر ممکن است بی‌اهمیت باشد. (بدیعی و قندی، ۱۳۹۵: ۱۹).

در بسیاری از کتاب‌های روزنامه‌نگاری برای شناخت خبر نمونه‌هایی از این تعاریف همراه با مثال «اگر فردی سگی را گاز بگیرد، خبر است، اما برعکس اگر سگی فردی را گاز بگیرد، خبر نیست» ذکر شده است (MacDougall, ۱۹۷۲: ۱۰۲-۱۰۸).

نویسندگان به درستی تأکید می‌کنند که: «بسیاری از این تعاریف، همانند این مثال تنها بر یک بعد خبر که در این مثال «برخورد» (بشر با حیوان) است، تکیه دارد. با گذشت سال‌ها تحقیق در زمینه خبر، هنوز سؤال «خبر چیست؟» وجود دارد».

استادان درس خبرنگاری در دانشکده‌ها با ارائه همین توصیف‌ها و تشریح‌ها و ارائه نمونه‌هایی از نشریات روز، به دشواری تصویری از خبر به دانشجویان ارائه می‌دهند و اغلب از عدم وجود تعریفی مشخص، جامع و مانع برای خبر گلایه می‌کنند. حتی نویسندگان نشریات تخصصی علوم ارتباطات نیز از چنین مشکلی می‌نالند. «شکور آرین خواه» در کتاب سال روابط عمومی می‌نویسد:

«خبر چیست؟» پاسخ روشن و قابل فهم به این سؤال ساده ابداً آسان نیست. شاید هر یک از ما حتی فارغ از مطالعات پراکنده خود در این زمینه، بتوانیم تعریف خاصی از خبر — که از دیدگاه‌های شخصی نسبت به این پدیده اجتماعی ناشی می‌شود — به دست دهیم. اما به یقین این تعریف نیز مشکل‌ده‌ها تعریف شناخته شده‌ی را خواهد داشت که همه آنها را از جامعیت لازم محروم کرده است، زیرا هر کدام از تعاریفی که از خبر شنیده یا خوانده ایم، تنها به قسمت‌هایی از جنبه‌ها و محورهای مختلف خبر توجه داشته است.

از این مقدمه کوتاه بر می آید که اولاً خبر، تعریف مشخص و همه پذیری ندارد. در ثانی خبر را می توان با توجه به زمینه های بروز و ظهور آن، از منظرهای متفاوت نگریست که هر کدام در جای خود قابل تأمل است. ثالثاً دستیابی به چنین تعریفی در اصل منطقی نیست و تنها باید کوشش کرد تا جامع ترین و کامل ترین تعریف ترکیبی ممکن را - آن هم با هدف تبیین ساختار قابل قبول برای خبر - برگزید و تا پیدایش تعریفی کامل تر و همه جانبه تر آن را به کار بست.»

هر چند تلاش و کوشش نویسنده در مقاله حاصلی عینی و قابل قبول نداشته و پس از ارائه همان تعاریف همیشگی بلافاصله به سراغ «ارزش های خبری» و عناصر خبر رفته و سپس از سبک [روش] خبری سخن به میان آورده است، اما طرح این نکته که می بایست برای دستیابی به تعریفی کامل از خبر، تلاش و کوشش کرد، نکته یی حایز اهمیت است که دیگران کمتر بدان توجه داشته اند.

اعتراف به اشکال عمده در رهیافتی برای پاسخ مناسب به پرسش «خبر چیست؟» توسط استادان دانشگاه علامه طباطبائی نیز قابل تأمل است: «با گذشت سال ها تحقیق در زمینه خبر، هنوز سؤال «خبر چیست؟» وجود دارد. ظاهراً اشکال عمده نداشتن یک تئوری جامع و مانع بوده است که بتواند اخبار را صرف نظر از موضوع های مختلف مانند سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... در بر بگیرد.»

در این پژوهش، نویسنده پس از دو دهه تدریس در دانشگاه های تهران و کار عملی روزنامه نگاری در روزنامه های پر شمارگان تهران، مشاهده گزینش خبر و مصاحبه با خبرنگاران با تجربه دوروزنامه اطلاعات و کیهان، می کوشد تعریف روشن، قابل فهم و کاربردی از خبر به دست دهد.

۴- اشکال های موجود در تعریف خبر

خواجه نصیرالدین طوسی در کتاب اساس الاقتباس می گوید: «چه بسا دوتن بر سر امری نزاع می ورزند و مدت ها به مجادله می پردازند در صورتی که شاید آن امر را به دو معنی مختلف به کار می برند. ولی اگر نخست آن را تعریف کنند و مقصود خود را از آن امر ظاهر سازند و معلوم

دارند که آن کلمه را به چه معنی به کار می‌برند، شاید اساساً اختلاف برجای نماند». (نصیرالدین طوسی، ۱۳۲۶: ۵۱۷).

در اهمیت تعریف همین بس که از دیر باز ارائه تعریف دقیق از پدیده‌ها و موضوعات، مورد توجه و اعتنای فیلسوفان و منطقیون بوده است و به ویژه فیلسوفانی چون سقراط، افلاطون و ارسطو اهتمامی خاص بدان ابراز کرده‌اند.

همچنین بزرگانی چون ابن سینا در کتاب «رساله الحدود» و میرسیدشریف جرجانی در کتاب «تعریفات»، تعاریف و حدود دقیق آن را جمع‌آوری کرده‌اند.

پیش از ارائه تعریفی کامل از پدیده ارتباطی خبر، شناخت دشواری‌های تعاریف پیشین ضرورت دارد تا با اجتناب از کاستی‌های آن تعاریف راه را برای ارائه تعریف کامل بگشاییم. مهمترین اشکال‌های تعریف پیشین را می‌توان بدین گونه دسته‌بندی کرد:

۱- بیشتر این تعاریف توصیفی هستند و تنها به وصف یک یا دو بُعد خبر اکتفا می‌کنند. مانند: «خبر گزارشی از واقعیت هاست، ولی هر واقعیتی را نمی‌توان خبر نامید.» در این توصیف ابعاد تازگی، مجاورت، شگفتی و... مغفول مانده است.

۲- برخی از این تعاریف تمثیلی است. مانند: «اگر فردی سگی را گاز بگیرد خبر است، اما برعکس، اگر سگی فردی را گاز بگیرد، خبر نیست.» این خبر گرچه بعد شگفتی را در خبر روشن می‌کند، اما در برابر مثالی دیگر چون خبر «کشتن یک شیر توسط الاغی در باغ وحش تهران» حتی در جنبه تمثیلی اش، کاستی‌های فراوانی دارد.

۳- بیشتر تعاریف چون به صورت تک بعدی به خبر می‌پردازند، از خود جریان خبر غافل مانده‌اند. درست مانند افرادی که برای مشاهده کوه، تنها به کوهنوردی در کوه اعتقاد دارند. در حالی که مشاهده کوه از چشم اندازی دورتر، منظره‌یی کلی تر از کوه ارائه می‌دهد. یک کوهنورد از کوه سنگلاخ‌ها، کوره‌راه‌ها، سردی هوا، درختان یا گیاهان و... را توصیف می‌کند، ولی یک شخص علاقه‌مند به طبیعت، از کوه ارتفاع و عظمت کوه را و صف می‌نماید. پس برای رهایی از این گونه تعاریف محدود و شکننده، لازم است به چشم اندازی کلی تر از خبر پرداخت.

۴- کاستی مهم دیگر این گونه تعاریف آن است که هر یک از آن‌ها تنها برای یک یا دو نوع از خبرها کاربرد دارند. در حالی که در درس خبرنویسی، دانشجویان با ابعادی از خبر آشنا می‌شوند

که لازم است در تعریف خبر، بیان شوند. در آن صورت است که دانشجویان و روزنامه نگاران به درک صریحی از عناوینی چون: «عناصر خبر»، «ارزش های خبری»، «عوامل مؤثر بر انتخاب و تنظیم اخبار» و... دست می یابند و ضمن درک مفاهیم و وحدت میان آنها در کاربردشان اهتمام بیشتری به کار می برند.

۵- اشکال دیگر آن است که تعاریف منطقی نیستند. یعنی جامع و مانع نیستند. مثلاً تعریف «خبرگزارشی از یک رویداد است»، مانع تعریف مصاحبه و گزارش نمی شود و جامع است. یعنی شامل همه انواع سبک های روزنامه نگاری (مصاحبه، گزارش، مقاله و...) می شود. اگر بپذیریم که خبر نوعی گزارش است در واقع بجای تعریف منطقی «حدتام» به تعریف «شرح الاسم» یعنی تفسیر یک کلمه به کلمه ای دیگر متوسل شده ایم.

۶- روزنامه نگاران باتجربه یکی از عناصر مهم تعریف خبر را عناصر درون سازمانی مانند: ارزش های خبری در تحریریه و منافع سیاسی، اقتصادی، فرهنگی صاحبان روزنامه می دانند آن ها توجه صاحبان روزنامه را به نیازهای خبری خوانندگان مهم می دانند. روزنامه نگاران به جای تعاریف محدود، خبر را به صورت یک فرآیند و در طول زمان می بینند که از هنگام دریافت تا انتشار بارها کم و زیاد می شود.

نتیجه گیری

ارائه تعریفی جامع و مانع بدون تکیه بر تعاریف پیشین و مراحل تهیه و تنظیم خبر، مشکل اصلی محققان، روزنامه نگاران و استادان دانشگاه ها بوده است. در راه ارائه چنین تعریفی، لازم است موارد پنج گانه زیر را رعایت کرد:

۱- خبر را به عنوان یک فرایند در نظر گرفت که در طول زمان شکل می گیرد و انتشار می یابد.

۲- گزینشگری خبر یکی از مراحل مهم برای تنظیم خبر است که باید آن را در تعریف خبر

گنجانند.

۳- مراحل تنظیم خبر عمیز با در نظر گرفتن «عناصر خبر» و «ارزش های خبری» شکل می گیرد که در اغلب تعاریف ارائه شده، از دید محققان پنهان مانده است.

۴- در کنار «عناصر» و «ارزش ها» عوامل «درون سازمانی» و «برون سازمانی» در فرایند تولید و انتشار خبر نقشی انکارناپذیر دارند.

۵- مفاهیم اساسی در تعاریف ارائه شده می بایست جمع بندی شوند و چیزی از قلم نیافتد. اینک با در نظر گرفتن ضرورت های فوق، امکان حصول تعریفی جامع و مانع تحقق می یابد: «خبر فرایند ارزش گذاری عناصر رویداد عینی است، با توجه به منافع فرستنده و نیاز مخاطب.» (مسعودی، ۱۳۸۳: ۱۴)

در این تعریف همه مفاهیمی که در شناخت خبر ارائه می شوند، وجود دارد:

۱- خبر یک فرایند است. پس ارائه مدل های ارتباطی مانند: «مدل دروازه بانان خبر وایت»، «براس وستلی و مالکم مک لین» و «جریان اخبار در مدل مک نلی» با ارائه این تعریف قابل فهم خواهد شد.

۲- ارزش گذاری، معیارهای خبرنگاران در انتخاب اخبار است. امروزه هفت ارزش خبری به صورت استاندارد معمول این ارزش گذاری در کلاس های خبرنگاری به دانشجویان آموخته می شود.

۳- عناصر یک رویداد عینی، شش عنصر که [چه کسی]، کجا، کی [چه وقت]، چه چیزی، چرا، چگونه؟ تنها در صورتی که از یک رویداد عینی و نه تخیلی برآمده باشند، در شکل گیری خبر و نگارش آن توسط خبرنگار مؤثر خواهند بود.

۴- منافع فرستنده اعم از عوامل درون سازمانی یا برون سازمانی در نحوه شکل گیری خبر مؤثرند. خبرگزاری های غربی اخبار را بر اساس منافع خود و شناختی که از مخاطبان دارند، مخابره می کنند.

۵- هیچ خبری نیست که مخاطب و گیرنده نداشته باشد. در غیر این صورت تصور «تولید خبر برای هیچکس»، تصوری مضحک و غیر عقلانی خواهد بود. لذا به طور طبیعی نیاز مخاطب در

کسب خبر نیز می تواند یاریگر خبرنگاران، سازمان های خبری و روزنامه ها در نحوه تنظیم و انتشار آن باشد.

بر این اساس «مفاهیم اساسی خبر» بر خلاف تصور رایج سه مفهوم درستی خبر، روشنی خبر و جامعیت خبر نیست، زیرا این سه مفهوم در یک مفهوم «عینیت» یا «عینی بودن رویداد در تنظیم خبر» تجلی می یابند.

همچنان که «جامعیت خبر» با ارائه «عناصر خبر» برآورده می شود، «روشنی خبر» با رعایت «مبانی نگارش رسانه یی» و «درستی خبر» با «انعکاس رویداد آن طور که اتفاق افتاده است و نه آن طور که خبرنگار میسایل است اتفاق بیفتد»، تحقق خواهد یافت.

یکبار دیگر تعریف خبر را با یکدیگر مرور می کنیم:

«خبر فرایند ارزش گذاری عناصر رویداد عینی است با توجه به منافع فرستنده و نیاز مخاطب».

(مسعودی، ۱۳۸۳: ۱۴)

در این تعریف که «تعریفی است دال بر ماهیت و حقیقت شی و بنابراین مشتمل است بر تمام ذاتیات یعنی مقومات معرف می باشد و اتم و اکمل تعاریف است»، (خوانساری، ۱۳۷۰: ۱۵۸) استفاده کرده ایم. همچنان که تعریف دایره در علم هندسه این گونه است: «دایره منحنی مسدودی است که نقاط آن تا مرکز به یک فاصله باشد». در این تعریف چون جامع است همه دایره ها را شامل می شود و چون مانع است شامل مستطیل و یا لوزی و مربع نمی شود.

منابع:

- بدیعی، نعیم و حسین قندی (۱۳۹۵)، روزنامه نگاری نوین، چاپ دهم، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- خواجه نصیرالدین طوسی، خواجه (۱۳۲۶)، اساس الاقتباس، تصحیح مدرس رضوی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- خوانساری، محمد (۱۳۷۰)، منطق صوری جلد اول و دوم، چاپ سیزدهم، تهران: انتشارات آگاه.
- مسعودی، امید (۱۳۸۳)، مبانی خبرنگاری، تهران: اداره کل آموزش صدا و سیما
- معتمد نژاد، کاظم و ابوالقاسم منصفی (۱۳۶۸)، روزنامه نگاری با فصلی جدید در بازنگری روزنامه نگاری معاصر، چاپ سوم، تهران: مرکز نشر سپهر.
- کارگزار روابط عمومی، (۱۳۷۶)، کتاب سال روابط عمومی، تهران: انتشارات کارگزار روابط عمومی.

📖 MacDougall, Curtis D (1372), Interprative Reporting, 6th edition, New York: Macmillian.